

O osnutku i radu Zagrebačke burze do 1945. godine

Mira Kolar-Dimitrijević

Zagrebačka burza za robu i vrednote nije osnovana 1919. već 1907. godine. U ovom radu se opisuje mukotrpan nastanak i rad ove veoma važne ustanove za moderni promet novca, roba i usluga, koja je imala izvanredan utjecaj za gospodarski razvoj Hrvatske u okviru prve jugoslavenske države. U radu je dan kraći osvrt i na nastanak drugih burzi koje su dolazile u doticaj s našim prostorima.

I.

Burza je posebno organizirana ustanova u kojoj se prema prihvaćenim pravilima trguje stranim novcem, vrijednosnim papirima (efektima), tipiziranim masovim robama i uslugama. Preko burze se povezuju poslovni ljudi i omogućava brži promet roba. Poslove na burzi mogu sklapati samo članovi burze. Takova formulacija odnosi se dakako na burze do 1945., jer današnji burzovni sistem nije zasnovan na pravilima jedne burze u jednoj zemlji već je to organizacija koja povezuje svijet jedinstvenim normativima poslovanja.

Razvoj burze je vezan uz razvoj trgovine. Primitivnu burzu su imali već Rimljani, sastajući se na forumu da ugovore svakojake poslove i pogodbe. U srednjem vijeku u velikim trgovačkim gradovima postojala su skladišta (fontici), gdje je trgovac mogao kupiti robu odmah iz prve ruke, a mi smo u dalmatinskim gradovima imali velik broj fontika (skladišta), jer se drugačije nije mogla obavljati trgovina sa zaleđem niti vršiti snabdjevanje pučanstva u ovom osjetljivom i vječnim invazijama izloženom području.

Kao prvu burzu na našim prostorima spominje Gjuro Deželić han koji je 1436 izgrađen od Gazi Husretbega u Sarajevu. On piše da je ovdje bilo stjecište sve robe koja je dolazila iz Dubrovnika i Venecije, odnosno iz Carigrada, te da i za vrijeme Napoleonovog "kontinentalnog sistema" preko Sarajeva išle goleme količine robe, osobito pamuka, koji su donosile deve. Ovaj han, ali dakako u ulozi tržnice postojao je do 1938. kada je izgorio. Gjuro Deželić je napisao o ovom hanu, koji je još vidio kada je krajem devetnaestog stoljeća putovao Bosnom: "Historija ovog hana vezana je za poslovnu povijest Sarajeva. Sagrađen u srednjem vijeku, na mjestu prozvanom Brodec, gdje je stari dubrovački put sjekao sarajevsku dolinu, spuštajući se sa Trebevića i penjući se preko ogranaka Pašinbrda put Srebrnice. U tom hanu postojala je prva efektna burza, kad burza uopće nije bilo u srednjoj Evropi."¹

Londonsku je burzu osnovao Thomas Gresham 1560., i ova je burza tri puta dobivala novu zgradu da bi nakon više reorganizacija i prilagođivanja potrebama

¹ Povijesni arhiv Zagreba, Ostavština Deželić, kut. 5 - sjećanje na Sarajevo.

svjetskog tržišta danas bila treća burza na svijetu. Pariz dobiva neku vrstu burze 1563. kada je 60 trgovaca dobilo pravo da se bavi trgovačkim obveznicama i dionicama.

Venecija je imala burzu od 1600. godine no talijanski trgovci iz Genove su bili poticatelji stvaranja mjenbene burze u Londonu već sredinom petnaestog stoljeća. Tijekom šesnaestog stoljeća veliki sajmovi u gradovima zapadne Europe (Brugge, Amsterdam, Antwerpen) pretvaraju se i u robne burze, pa Lyon ima takovu burzu od 1543. godine, a od 1653. i burzovnu zgradu. Dakako da je područje Nizozemske kao sjedište međunarodnog prometa i trgovine u tom vremenu moralo također stvoriti jedno mjesto za izmjenu roba. Istovremeno s portugalskim Lisabonom i Lyonom podiže se i tada nizozemski Antwerpen, naslijedivši tradiciju hanzeatskog Bruggea, koji je imao mjenbenu burzu i tu se stvara prva internacionalna burza u punom smislu te riječi, stalni sajam roba i novca u drugoj polovici šesnaestog stoljeća. Razaranje Antwerpena premjestilo je 1613. burzu u Amsterdam. Od 1673. amsterdamska burza prometuje i državnim obveznicama, a sredinom osamnaestog stoljeća ona trguje sa 44 vrsta vrijednosnih papira, proširivši svoje trgovačko poslovanje u samo srce Sredozemlja.² Austrijska Nizozemska je također sklona ekspanziji, i ona je eksponent austrijskog merkantilizma u zapadnoj Europi, ona teži ne samo kopnenom već i morskom povezivanju ovih prostora, nasuprot Engleskoj, koja personalnom unijom s Hanoverom od 1714. do 1837., preko grada Hamburga također nastoji također predvoditi u trgovini šećerom i tekstilom. Merkantilisti su naime posebnu pažnju posvećivali šećeru, pa je i Colbert nastojao podići organizirati rafinerije šećera, pa je započela žestoka utakmica s ovom vrstom roba. Dakako na našim prostorima cijeli se ovaj proces odvija sa zakašnjenjem od približno jednog stoljeća. No s radom Privilegirane orijentalne kompanije koja djeluje od 1719. do 1742. Rijeka se nadovezuje na Dubrovnik, koji je jedini bio spona naših trgovaca sa zapadnom Europom. Videći na primjeru Orijentalne kompanije da nije dovoljno dati nekom društvu privilegije za uspjeh rad, već da su potrebni i kapitali carica Marija Terezija, usprkos negodovanju bečkih krugova, daje privilegij dioničku društvu Arnoldt i drugovi iz Antwerpena da podigne rafineriju šećera u Rijeci. Šećer je u tom vremenu bio roba od prvorazrednog značenja. Za njegovu prodaju javljaju se već 1753. u Rijeci burzovni mešetari(senzali), koji imaju iskustva s amsterdamske burze, a 1780., nakon što je u Beču osnovana burza 1771. godine, osnovan je organak burze i u Rijeci, a i u Trstu. Po svemu se čini da su se poslovi za šećer, ali i za razne druge vrste roba sklapani u zgradi šećerane koja je bila i specijalno oslikana, a sudeći po Sorkočevićem ljetnikovcu u Dubrovačkoj Rijeci i sličnim slikarijama čini se, da je Dubrovnik bio preko Luke Sorkočevića, koji je u svom privatnom dnevniku opisao i riječku šećeranu mnogo povezaniji sa Rijekom i zapadnom Europom nego što se to predpostavlja. No u burnim vremenima boravaka Francuza na Rijeci propada i šećerana i burza i poslove ove zadnje preuzima od Francuza osnovana Trgovačka komora. Zanimljivo je, da je Napoleon već 1807. objavio Code de Commerce i zadužio arhitekta Brongniarta da izgradi i Parizu burzovnu palaču koja je i dovršena 1827. godine, dominirajući svojom ljepotom i utječući svojom važnošću na trgovinu cijelog prostora pod francuskim utjecajem. S odlaskom Francuza riječka Trgovačka komora nije odmah ukinuta, ali gospodarske prilike i zadržavanje "Ilirije" nisu išle u prilog daljeg trgovačkog razvoja grada Rijeke, za čiji se prostor bori i Hrvatski sabor i ugarski staleži, pa bečki dvor forsira burzovnu ulogu Trsta i Milana, gdje je također 1808. osnovana burza.³

U Njemačkoj se mjenična burza pod utjecajem Hanze javlja već 1585., ali tek krajem 18. stoljeća burza u Frankfurtu na Maini trguje i obveznicama i

² Josef Kulischer, *Opća ekonomska povijest srednjega i novoga vijeka II*, Zagreb 1957, 221, 298-301.

³ *Povijest Rijeke*, Rijeka 1988, 152.; Radmila Matejčić, *Kako čitati grad*, Rijeka 1988, 145; M. Kolar, *Riječka "Zuccheriera" (1750-1828)*, Cros, 1995, br. 2. (u pripremi za tisak).

zadužnicama, a od 1820. i dionicama četiri godine ranije osnovane Austrijske narodne banke.

New Yorska burza u Wall Streetu postoji od 1789, a burza u Filadelfiji od 1800. Prvospomenuta je i danas najveća burza na svijetu, dok je tokijska, osnovana 1878., danas druga, a londonska treća.

Na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, zajedno s industrijskom revolucijom, stvorena je mreža burzi koja je obavljala najvažnije poslove trgovačkog prometa i koja je teško prihvaćala svakog novog partnera. Ženevska, baselska i žiriška burza nastale su u drugoj polovici 19. stoljeća, zahvaljujući geografskom položaju u srcu Europe, sigurnosti kapitala uloženog na tom području i izgradnji željezničkih pruga.⁴

I kneževina Srbija htjela je imati burzu. Dioničko društvo "Sloga" željelo je u Beogradu još prije 22. lipnja 1869., kada se pretvara u kasino osnovati jednu burzu, ali do toga ipak nije došlo, pa se burza osniva tek kada se je država potpuno osamostalila na osnovu Zakona o osnivanju burze iz 1886. ali tek 1897. godine.⁵

U svim našim povijesno-financijskim osvrtima navodi se da je Zagrebačka burza osnovana 1919. godine za Kraljevstva SHS, a riječka burza i sarajevska se nigdje ni ne spominju. Posljedica je to gospodarske i političke nesamostalnosti ovih krajeva, gdje se forsira samo ono što je učinila vlast, a nju su na hrvatskim prostorima uvijek imali drugi. Nije bilo moguće pod Bečom i Peštom da ministarstva zvanično objave da Hrvatska zbog svoje posebne autonomije ima pravo na gospodarsku samosvojnost, ali su građanski zakoni i liberalizacija koja je poslije odlaska Khuena zavladala u Hrvatskoj dopustili da se u okviru Trgovačkog doma osnuje burzovni odio. Isto tako nije išlo u prilog Beogradu da prizna da je Zagreb imao burzu već 1907., odnosno da za osnivanje burze nije dobio odobrenje Beograda, budući da su upravo s takovim odobrenjem osnovane novosadska burza za žito 1921, ljubljanska burza 1924. i skopljanska 1929. godine. No to su bile omanje burze koje nikada nisu bile konkurentne beogradske burzi.

II.

Istraživanje je međutim pokazalo da je Zagreb imao pravu burzu od 15. lipnja 1907., o čemu postoje podaci u časopisima i novinama. Do te naše prve burze za robu i vrednote nije bilo lagano doći. Budući da Hrvatska nakon Hrvatsko-Ugarske nagodbe 1868. nije imala gospodarske samostalnosti posve je jasno da nije imala ni gospodarske stručnjake specijalizirane za industriju, trgovinu i rudarstvo, te su se gospodarske odluke donosile u Pešti. Međutim od 1846., kada je osnovana Prva hrvatska štedionica, Hrvatska je razvijala s većim ili manjim uspjehom svoje bankarstvo i novčane ustanove ali i ostale grane gospodarstva, pa je potreba za novčarskim stručnjacima uvijek bila velika. Ovi su stručnjaci bili glavni naši privrednici, jer se je u bankarstvu odražavala sva naša privredna problematika i bankarstvo je bilo srce i duša naše privrede, a bankarci naši privredni konzuli u svijetu. Nabujalost bankarstva Hrvatske uoči prvog svjetskog rata pokazuje da je Hrvatska vapila za izmjenom Hrvatsko-Ugarske nagodbe tražeći potpunu slobodu za svoj sveukupni gospodarski razvoj i prosperitet, i da se je kralj odlučio da reorganizira državu u duhu trijalizma, odnosno da ne podržava snage koje su sputavale i ograničavale gospodarski razvoj Slavena u okviru Monarhije možda bi izbjegao i raspad carstva.

Prva novčana burza na području Habsburške monarhije otvorena je u Beču 1771. na temelju posebnih pravila, koja nisu bila u skladu s Općim trgovačkim zakonom, ali je smatrana državnom ustanovom, jer je njome upravljala cesarska i kraljevska burzovna komora i njezini zaprisegnuti mešetari zvali su se cesarskim kraljevskim

⁴ M. Hanžeković, *Vrijednosni papiri i njihovo tržište*, Zagreb 1990, 30-35.

⁵ Dejan Medaković, *Der Aufstieg Belgrads zur Haupt- und Residenzstadt*. Zbornik Hauptstädte in Südosteuropa, Beč 1994, 193; Hanžeković, n. dj., 34.

mešetarima uz obavezu da su stariji od 25 godine, da su neporočni, te da su dovoljno imućni da mogu dati traženu jamčevinu.

Hrvatska ali ni Ugarska nisu imale u tom vremenu burzu, jer se smatralo da burze trebaju biti moćne i da ih treba biti malo. Potreba za burzom u Hrvatskoj uočavala se je uvijek kada je u Hrvatskoj vladala veća sloboda, koja je odmah našla svoj odraz i u razvoju gospodarstva. Takav slučaj imamo u vremenu bana Josipa Šokčevića, bana koji je, koliko je mogao, pripomogao razvoju gospodarstva u Hrvatskoj, pa i osnivanje Zagrebačkog paromlina i Zagrebačke tvornice koža, pada u njegovo vrijeme, a započelo se i s velikim akcijama za osnivanje banaka u Hrvatskoj, jer štedionice nisu zadovoljavale potrebe društva. S tim u vezi postavilo se dakako i pitanje burzi. Već 1862. u "Hrvatskom glavničaru" Eugen Kvaternik detaljno piše šta je burza i kako se na burzi radi pa čak stvara i do tada nepostojeću hrvatsku terminologiju za burzovne poslove.

No dakako ove ideje su bile ispred vremena, nisu bile realizirane, i sklapanje Austro-Ugarske nagodbe dalo je prvo mogućnost Ugarskoj (1869) da ona u Pešti stvori za sebe ovu korisnu instituciju, a potpadanje Hrvatske pod ugarsku krunu i neraskidivost ovih odnosa koji Hrvatskoj oduzimaju mogućnost da sama upravlja svojim gospodarstvom i svojim financijama.⁶ Hrvatski gospodarstvenici morali su se dakle koristiti uslugama bečke, a kasnije i mađarske burze, dakako u skladu sa svojim mogućnostima i interesima.

Izgleda da mnogim "tajnim" neprijateljima Hrvatske nije bilo u interesu da se u Zagrebu uopće pokrene pitanje otvaranja burze, jer zakoni nisu precizirali koliko burzi treba biti u Monarhiji, te je to pitanje bilo potpuno otvoreno. Kada je početkom svibnja 1873., a upravo u vrijeme otvorenja velike svjetske izložbe u bečkom Prateru, došlo do krize na bečkoj burzi, Miloš Zec, (Kukruzari 1843 - Zagreb, 1896), tadanji urednik *Narodnih novina* i pokretač osnivanja tiskare Narodnih novina a nekoliko godina kasnije i osnivač *Srbobrana*, objavio je kao uvodnik 12. svibnja 1873. članak "Križa na bečkoj burzi", u kojoj se burza okrivljuje za sva zla u tadanjem gospodarstvu. Burza je nepoznatom autoru uzročnik ne samo spekulacija, već i podmićivanja, strančarenja i gospodarskih malverzacija. Pisac izražava krajnju sumnju u vrijednosne papire iza kojih da se ne krije rad, proizvodnja i visoka vrijednost već samo špekulacija, trgovanje umjetnim načinom stvorenih vrijednosti. Križa 1873. učinila je veliku pustoš u gospodarstvu jer je poništila povjerenje međusobnog poslovanja privrednika. Kroz najkraće vrijeme vrijednost dionica je opala toliko da se njima nije htio više nitko služiti. Opalo je i investiranje pa je došlo do zastoja u čitavom gospodarstvu. Ministarstvo financija je interveniralo osnivanjem zaklade u koju je uložilo četiri milijuna forinti, a u koju je Austro-Ugarska banka stavila dodatnih 20 milijuna, s time da se je s ovim sredstvima trebalo intervenirati kod zdrave privrede. Autor zaključuje: "Silne pako nesreće, koje je križa na burzi dosada već počinila, mogu občinstvu biti samo ozbiljnom opomenom, da svojih krvavih prištedah neulaže u papire dioničarskih poduzećah, koja nisu potrebita, a po tom ni za život sposobna, još manje pako da jih povjerava sljepoj igri na burzi, koja je doduše mnoge već obogatila, ali i više njih još upropastila."⁷

Nekoliko dana kasnije pod istaknutim naslovom "Žrtve burze" objavljeno je da je više stotina stalnih sudionika Bečke burze proglašeno insolventnima, te da je postala insolventna čak i Borsenbanka, kao i da je jedan bankar, nalazeći se pred stečajem, počinio samoubojstvo.⁸ Ovi događaji, kao i uvećavanje i naglašavanje negativnosti burzovnog poslovanja za dugo su vremena otklonile kod hrvatskih gospodarstvenika pomisao da je potrebno izaći iz starog načina poslovanja i modernizirati hrvatsku privredu prijelaskom na trgovanje na principu uzoraka i uz

⁶ Felegyhazy August, *Das Buch der budapester Borse*. 3. umgeanderte Auflage, Budapest 1906, 17.

⁷ *Narodne novine*, 109, 12.V 1873.

⁸ Isto, 114, 17.V 1873.

prometovanje vrijednosnih papira. Ipak u *Agramer Wochenblattu*, tjedniku zagrebačkih trgovaca njemačkog govornog jezika stalno se reklamira *Oesterreichischen Handels- und Boerse Kalenders* koji izlazi od 1861. u Beču, a i većina zagrebačkih listova donose tečajne liste o kretanju vrijednosti novca i efekata bečke burze, pa to ukazuje da je jedna skupina trgovaca u Hrvatskoj, najvjerojatnije Židova oblato koristila usluge burze.⁹ Interes za modernizaciju načina trgovanja porasao je za vrijeme bana Mažuranića od 1873-1880., koji ne samo da odmah po stupanju na banku stolicu daje Židovima sva prava u posjedovanju nekretnina i ostalog kao i drugim građanima Hrvatske, već na tek otvorenom Zagrebačkom sveučilištu postavlja Blaža Lorkovića da predaje gospodarstvo na Pravoslavnom fakultetu, nastojeći tako da nova, mlada generacija dobije potrebno znanje koje joj je trebalo omogućiti da jednoč, "...kad Hrvatska dobije i gospodarsku samostalnost" uzme kormilo u svoje ruke.¹⁰ No desilo se drugačije. San Stefanskom mirom stvorene su samostalne države: srpska i crnogorska država. One su od svog početka bile države s punom vlašću, pa se već 1884. osniva u Beogradu srpska Narodna banka i onda kuje novac, a 3. studenog 1886. donesen je i srpski Zakon o burzama. Ova burza nije proradila odmah po donošenju ovog zakona, jer je prvo trebalo prirediti teren i uslove za suradnju svih srpskih privrednika na širem prostoru, budući da su najbogatiji srpski gospodarstvenici živjeli u okvirima Austro-Ugarske monarhije, u Srijemu, Bačkoj i Slavoniji. Kako bi se spriječilo hrvatske gospodarstvenike da potaknuti beogradskim Zanom o burzama ne porade na osnivanju slične ustanove u Zagrebu činjeno je sve da se o burzi govori kao o špekulativnom poslu, nesigurnom, koji može samo upropastiti ono što postoji, te usmjeriti cijelu pažnju samo na rad i na štednju.

Naime kriza iz 1873. počela se je smirivati oko 1885. godine. Osjećajući velike poteškoće u gospodarskom poslovanju zbog nedostatka burze a time i nedovoljno brzog okretaja novca i roba u Hrvatskoj, jer trgovina je nakon otvaranja riječke pruge i izgrađivanja novih pruga ipak postala sve privlačnije zanimanje, jedna skupina zagrebačkih privrednika počinje opet više misaono nego stvarno, a vjerojatno pod utjecajem burze u Beogradu, postavljati pitanje osnivanja zagrebačke burze. Međutim zbog gospodarske nesamostalnosti Hrvatske niti jedna tvornica i niti jedna banka nije se mogla poslije sklapanja Hrvatsko-Ugarske nagodbe 1868. osnovati bez dozvole Pešte, a dozvole su davane rijetko i s velikim zakašnjenjem kompliciranim sistemom potvrde pravila i sl. U Hrvatskoj je bilo mnogo sposobnih ljudi koji su teško podnosili ovu gospodarsku sputanost Hrvatske, pa je u svijet iseljavalo ne samo seljaštvo, već i mnogi obrtnici i trgovci, kada su čuli o gospodarskim slobodama koje vladaju u Novom svijetu.

U Hrvatskoj u tom vremenu nema niti jednog novčarskog ili industrijskog časopisa. Može se pisati samo o poljoprivredi i obrtu, pa i to nedovoljno precizno i točno, jer statistički podaci ministarstva nisu dostupni ni Statističkom uredu u Zagrebu. U takovim prilikama čak ni najučćeniji ljudi Hrvatske nisu blizi gospodarskim pitanjima. Nedovoljno upućen u tom vremenu književnik i urednik "Dragoljuba" Gjuro Stjepan Deželić posegnuo je za romanom da prikaže što je burza, želeći utjecati na hrvatske plemićke obitelji ponukati da ostanu na zemlji i da radom u poljoprivredi obogaćuju, sporije, ali sigurnije svoje bogatstvo, jer da se na burzi mogu obogatiti, ali mogu i učas propasti. To je zapravo molba hrvatskom plemstvu da se prilagodi seljačkoj državi kakova je bila Hrvatska, i da pomogne hrvatskom da izađe iz poteškoća, koje su godimice bivale sve veće, svojim utjecajem i svojim novcem.¹¹ Deželićev roman "Burzanci" objavljen je 1885. u tiskari Karla

⁹ *Agramer Wochenblatt*, 1874, 598.

¹⁰ Dragutin Pavličević, *Ekonomska i društveno-politička djelatnost Blaža Lorkovića*. Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20. stoljeća, Zagreb 1984, 255.

¹¹ Gjuro Stjepan Deželić (Ivanić, 25.III 1838. - Zagreb, XI. 1907) bio je 1860. urednik *Domobrana*, 1862. urednik *Narodnih novina*, 1863.-1907. urednik *Dragoljuba*, a 1869. je uređivao i *Vijenac*. Iako je poznatiji po svom novinarstvu i kao osnivač vatrogasnog društva Deželić je bio gospodarski stručnjak i prvi svoj rad objavio je u *Gospodarskom listu*. U

Albrechta u Zagrebu i stajao je svega 80 krajcara. Nepoznati kritičar u *Agramer Zeitungu* oštro je napao ovo djelo navodeći tri razloga. Prvi, da se u njemu napadaju Židovi koji da imaju posebnu etiku kod poslovanja s dionicama, pa prodaju i bezvrijedne dionice za punovrijedni novac; drugi, što je romanom poručeno zagorskim plemićima neka ne prodaju svoju djedovinu, već neka se za nju bore, uz shvaćanje da degenerirane plemićke obitelji treba da prepuste svoj posao drugima, i treći razlog što se ukazuje na poteškoće uklapanja krajiškog mentaliteta u zagorsku sredinu, jer da krajišnici, nekadanji ratnici, teže za brzim bogaćenjem, te su neskloni mukotrpnom životu na zemlji. Čitajući pažljivo Deželićevu knjigu nisam nigdje pronašla karikiranja likova za koja nepoznati kritičar osuđuje Deželića, i smatram da ovu knjigu treba uvrstiti među bolja djela onovremene hrvatske literature, gotovo bih se usudila reći u red Gjalskijevih "Starih krovova", koji također uz kritiku sadrže i određenu gospodarsku poruku. Deželićevi likovi u romanu nikako nisu ni mutni, niti su dijalozi primitivni, kao što tvrdi nepoznati autor, već naprotiv vrlo realni i blizi stvarnom životu i problemima. Iako kritizira burzu Deželić je kroz ovu knjigu dao odličnu informaciju o tome što su dionice, burze i uopće krediti i zajmovi. Od nepoznate kritike Deželićevog romana mogla bih prihvatiti samo konstataciju autora u *Agramer Zeitungu* da naši "... braven Landsleute, Gott sei Dank, noch nicht auf der Boerse spielen", jer doista siromaštvo većeg dijela pučanstva Hrvatske nije bilo prikladno za ovakove poslove.¹² Naime, zemljišno rasterećenje našeg hrvatskog selo ostavilo je seljaštvo sjeverozapadne Hrvatske potpuno bez novca zbog neuređenog tržišnog gospodarstva, a jačanje privrednika se osjećalo samo u Slavoniji, koja se preko osječke Trgovačke i obrtničke komore uklapa u poslove između Srbije i srednje Europe. Svoj prikaz zaključuje kritičar opisom razgovora cara s jednim podanikom, koji je tražio kod cara pomoć riječima "Sire, ich muss doch leben!" (Gospodine ja ipak moram živjeti) na što mu je car odgovorio "Ich sehe die Nothwendigkeit davon nicht ein". (Ja ne vidim nužnost tog tvog življenja). Bila je to dakako aluzija na temu koju je Deželić izabrao za svoje djelo, kao nepotrebnu za naše prostore, s ocjenom da je djelo čisti promašaj. Ustvari to je djelo bilo itekako potrebno. Poslije Kvaternikovog "Glavničara" to je prvi ponovni opis novčanog poslovanja na burzi sa svim njezinim pozitivnostima i negativnostima. No kritika je bila puni pogodak. Negativnom kritikom Deželićevog djela dugo se nije opet u hrvatskom novinarstvu pojavio niti jedan zagovornik burzovnog poslovanja, pa se je poslovalo kao i prije, a samo mali broj židovskih, grčkih sada već srbiziranih trgovaca i nekoliko gospodarstvenika povezanih s mađarskim vladajućim vrhom uključuje se u burzovne poslove u Pešti i Beogradu, vješto tajeći rezultate svojih akcija i izvore svog naglo uvećanog bogatstva.

III.

Hrvatska je poslije Khuena proživjela još jedno razdoblje vladavine hrvatsko-srpske koalicije koje za nju baš nije bilo ni politički ni gospodarski sretno, ali koje je izrazilo da na ovim prostorima doista dolazi do sukobljavanja mađarske i slavenske privredne dominacije, izraženo u carinskom ratu Austro-Ugarske Monarhije s bečkom i budimpeštinskom burzom na jednoj i Kraljevinom Srbijom s 1895.

Gradskom poglavarstvu radi od 3. XI. 1869. kao izvještac za gospodarske poslove, a prilikom reorganizacije 28.VII.1872. pored školskih i uboških poslova obavlja i gospodarske poslove. G. 1899. bio je imenovan za zamjenika gradskog načelnika. Deželić je u romanu "Burzanci", koji je objavljen 1885. kao posebna knjiga, ali u nastavcima pod naslovom "Burzijanci" i u *Dragoljubu*, str. 1-42. priča o sudbini Blagajičkog dvorca Mojmir, koji je poslije smrti Kažimira preudajom njegove udovice Ljudmile za Srbina Lazara Ilića iz kućne zadruge Bobovca u Krajini bio prodan Židovu Jakobu Grossu. Ilićevi su otišli u Beč i tamo već prije burzovne krize 1873. propali. Kroz prekrasne opise zagorskog kraja, kroz poruku hrvatskim plemićima da usprkos svih teškoća ne napuštaju hrvatsku zemlju, koja ih može prehraniti, Deželić je poručio da burzovne spekulacije nisu za svakog i da je bolje živjeti mirno, polagano i pošteno, nego stradati u velikom gradu. Iako su imena drugačija nego u stvarnosti nema sumnje da se Deželić poslužio stvarnošću i da je opisao sudbinu zagorskih plemića na koje zlo napada sa svih strana.

¹² *Agramer Zeitung*, 167, 2. VII. 1885, str. 3.

otvorenom beogradskom burzu na drugoj strani. Hrvatski privrednici našli su se u procijepu tih stremljenja i posve je razumljivo da su tražili svoje mjesto pod suncem.

Zagrebački trgovci su uspjeli 5. prosinca 1900. osnovati Trgovački dom u Zagrebu, koji je 6. travnja 1901. otvorio svoje prostorije na Jelačićevom trgu 29/L.kat, preselivši 1913. u Jurišićevu 1 (danas Europski dom). Svrha Trgovačkog doma bila je promicati društvene i materijalne interese, a i socijalni saobraćaj trgovaca, industrijalaca i gospodara u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, te u svačemu unapređivati trgovački interes svojih članova. Među osnivačima doma bili su Milan pl. Weiss de Polna, koji je bio i predsjednik, dok su podpredsjednici bili Šandor A. Alexander, ugledni industrijalac u pivarskoj i prehrambenoj industriji i Nikola Gavella, zagrebački veletrgovac. Tajnik doma je bio Vilim pl. Dorothea Ehrenwahl, a blagajnik Bela Mosses. U ovom društvu osnivača bili su i Aleksander Frohlich, Leo Kronfeld i Ljudevit Weiss, dakle pretežno Židovi. Već 1903., dakle neposredno nakon odlaska bana Khuena Hedervarija, koji je blokirao razvoj gospodarstva u užoj Hrvatskoj radi prestiža slavonskih gospodarstvenika, oni osnivaju sekciju drvotrzaca, te je tada održan i prvi sastanak trgovaca ove struke u Monarhiji, a osnivaju i Društvo za zaštitu vjerovnika čime su dakako našli zajednički interes s Prvom hrvatskom štedionicom. Slijedi osnivanje Saveza industrijalaca Hrvatske i Slavonije 1904 godine.

U 1907. započele su mnoge nove akcije i ostvarenja davno željenih i planiranih osnova i usprkos negodovanja mađarskih vlasti u Budimpešti pronalazili su se putevi i načini kojim je hrvatska privreda snažila i sve se više osamostaljivala. Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo nastoji obuhvatiti sve seljačke zadruge želeći ih obskrbiti jeftinim sjemenjem, strojevima i kreditom. Prva hrvatska štedionica isto postaje kreditor značajnih industrijskih podhvata koji se osnivaju kao obrtna društva za koja nije trebalo dozvole ministarstva trgovine, a tamo gdje je to trebalo koristi svoje veze za dobijanje ovih dozvola. Došlo je do prave poplave osnivanja novih dioničkih poduzeća, gdje se nastojalo udruživanjem malih kapitala stvoriti potrebna i za život sposobna poduzeća, a osnivanje istih obavljalo se na osnovu Ugarskog trgovačkog zakona od 1878., odnosno ugarskog obrtnog zakona iz 1884. godine. S osnivanjem većeg broja dioničkih društva pokazala se i potreba utvrđivanja nekog dostupnog mjesta gdje bi se moglo prekupiti dionice, saznati za cijene vrijednosnih papira i cijene roba, jer je i proizvodnja, ako se roba nije mogla dobro unovčiti, bila besmislena. Odlazak radi ovih poslova u Budimpeštu, Beč a još više u Beograd, bio je skup, kompliciran i mnogima nedostupan, a pored toga zahtijevao je stvaranje čitavog sistema veza u prometnom sustavu, da bi se izvoz, odnosno uvoz isplatio.

Budući da ugarsko ministarstvo trgovine nikada ne bi odobrilo u ondašnjoj raspodjeli snaga osnivanje samostalne Zagrebačke burze za robu i vrednote pod njenim pravim naslovom, privrednici u Hrvatskoj su ju osnovali u okviru Trgovačkog doma, dajući joj isti sadržaj kao i svakoj drugoj burzi, olakšavši si tako plasiranje robe i proizvodnju, i u nekoliko godina djelovanja zagrebačke burze privredni je život Hrvatske je silno uznapredovao, pa je osnivanje takove burze imalo puno opravdanje.

Prva zagrebačka burza za robu i vrednote otvorena je 15. lipnja 1907. godine. Njezino je otvaranje najavljeno u *Narodnim novinama*, ali i u pravaškom listu *Hrvatska*, slijedećim riječima: "Sutra dne 15. o. mj. u 12 sati o podne otvara se tržište koje je Trgovački dom pod imenom "Sekcije za promet efektima i robom" u život priveo. Poslovi u robu i vrednotama sklapaju se svakog djelatnika od 12 do 3 četvrta 1 o podne, pa se trgovački krugovi na to upozoravaju".¹³ Sutradan je doista burza i otvorena. Burzu je otvorio Milivoj Crnadak, direktor Prve hrvatske štedionice, koji je "istaknuo svrhu ustrojenja i zaželio, da se poluči svrha za kojom

¹³ *Hrvatska*, 135, 14. VI. 1907., str. 2 i *Narodne novine*, 135, 14. VI. 1907., str. 6.

se ide. Na to su prisutnici počeli nuditi i tražiti razne domaće efekte i robu. Stanje je bilo napeto, što je za početak i pojmljivo.”¹⁴ Isto je potvrdio i *Obzor*.¹⁵ Ovaj list je osnutku ove ustanove posvetio mnogo više pažnje nego vladine *Narodne novine*, ukazujući da su početkom 1907. štedni ulošci kod bankarskih zavoda i štedionica iznosili 109,040,070 kruna, te da su štedni ulošci porasli za godinu dana za 19,000.000 kruna, i da je preko sto milijuna kruna upotrebljeno za eskomptni i hipotekarski posao, ali da je to od slabe koristi za “industrijalni pokret”, kod kojih su banke angažirane sa svega 29,000.000 kruna, te da će osnivanjem Zagrebačke burze krenuti na bolje, jer će se tečajnicama zainteresirati širi krugovi občinstva za industrijalni pokret, “učestvovati u njem i tako privesti našoj industriji novoga kapitala neobhodno potrebnog za bujniji razmah.” *Obzor* se nada velikoj koristi i od prometa s robom. Čitamo: “Ova je institucija važna poglavito za trgovce, tvorničare i veletržce, a ima da koncentrira naročito promet plodnicama, na kojem sada vrlo živo na budimpeštanskoj burzi sudjelujemo, u hrvatskom glavnom gradu. Na ovoj burzi riešavat će se i svi priepori, nastali izmedju kontrahenata, bili oni oba u Hrvatskoj ili bio jedan ili drugi u inozemstvu. Poslovi će se sklapati na temelju usama (uzanci) zagrebačke burze, te se stranke podvrgavaju pravorieku obraničkog suda sekcije za promet efektima i robom “Trgovačkog Doma”.

Obzor objavljuje i najvažnije odredbe iz Pravila ove organizacije.¹⁶ Donosimo taj dio u cijelosti:

Svrha. Prema članu I. Temeljnih ustanove sekcije, svrha joj je, da olakša i uredi promet robom i domaćim vrijednostnim papirima, no mogu biti predmetom prometa i sve ostale u svim trgovačkim centrima Austro-Ugarske monarhije trgovane vrijednote, dionice, devize, valute i mjenice. Samo ustrojenje sekcije samo je prelazni korak, kojim se ima utrti put osnutku podpune zagrebačke burze.

Članovi sekcije. Članom sekcije može biti svaki član “Trgovačkog Doma”, a tko se prijavi u sekciju imade ujedno položiti i prinos za prvo polugodište, koji iznosi: a. za dionička društva 50 kruna, b. za ostale 25 kruna.

Sastanci sekcija. Sastanci sekcije obdržavaju se u Trgovačkom Domu pravilno svakog djelatnika, na dan i kroz vrijeme ustanovljeno po upravi sekcije, nu uprava sekcije može oglašivši to 8 dana unapred - sat sastanka promijeniti, a i samo obdržavanje sastanka stegnuti na stanovite dane u tjednu.

Početak i zaključak sastanaka oglašuje se znakom zvona. Četvrt sata nakon danog zaključnog znaka, daje se ponovni znak zvonom za zaključak.

Uprava sekcije može uzkratiti polazak sastanaka osobama:

a. koje nisu doduše pale pod stečaj, ali se nastoje izvansudno izravnati, ili svoje likvidne i dospjele platežne obveze ostave neizpunjene. Uzkrata u tom slučaju traje tako dugo, dok se ne pruži dokaz o polučenom izravnjanju;

b. koje ne radi prometa efektima i robom, nego radi ovom stranih svrha polaze sastanke sekcije;

c. koje lukavstvom nastoje uplvisati na tečaj, ili sklapaju poslove na oko;

d. koje na račun mandata si zaračunavaju tečajeve, koji u vrieme, kad je mandat dan nisu postojali, niti se tadanjim okolnostima opravdati dadu;

e. koje ugovaraju takove uvjete, koji se kose sa trgovačkom pristojnošću;

f. koje posredno ili neposredno potiču na poslove načinom nedostojnim čestita trgovca;

g. koje sklapaju špekulativne poslove sa osobama nesamostalno i slabog imućstvenog stanja, ili sa osobama u čiji redoviti djelokrug ne spada sklapanje takovih poslova, ako obseg posla stoji u napadnom nesrazmjeru prema njihovom imućstvenom stanju i ako je sklapaoc posla sve ove okolnosti uz običnu pomnju mogao zamjetiti.

¹⁴ *Narodne novine*, 136, 15. VI. 1907. i *Hrvatska*, 136, 15. VI. 1907.

¹⁵ *Obzor*, 159, 15. VI. 1907.

¹⁶ *Isto.* - Prilog.

U slučajevima c. i g. uskraćuje se polazak na neko vrieme ili trajno, tek ako je predhodeći ukor ostao bezuspješan. Uzkrata posjećivanja sekcije ima se u prostorijama Trgovačkog Doma oglasiti.

Uprava sekcije. Vodjenje svih poslova sekcije pristoji upravi sekcije, koja se sastoji iz 12 članova imenovanih po upravnom odboru Trgovačkog Doma, te 12 članova, biranih po plenumu sekcije.

Obranički sud. Sve priepore, nastale iz poslova sklopljenih na sastancima sekcije, prosudjuje obranički sud Trgovačkog Doma, pa se prigodom pristupa imade svaki član tomu sudu podvrći. Uprava sekcije ovlaštena je svakovremenoj listini dodati još 20 obranika po svom izboru.

Registriranje i notiranje vrijednota. Načelno izriču pravila slobodu trgovanja *beziznimno svim domaćim vrijednosnim papirima*, no uprava sekcije imade pravo, izključiti pojedine papire bilo na vlastitu inicijativu bilo na predlog kojega člana.

Kod dionica, prvenstvenih obveznica, založnica i zadužnica dioničarskih društava imadu se u svrhu notiranja predložiti upravi sekcije: 1. pravila dioničarskog društva. 2. Izvadak iz trgovačkog registra o protokoliranju tvrtke. 3. jedan perforirani primjerak papira, koji se imade notirati. 4. ovjеровljeni primjerak prospekta o utemeljenju. 5. razmjera posljednje godine.

Uzanse za trgovanje vrijednotama. Tečajevi domaćih dionica i medjutomnica razumievaju se predhodno tel quel -i bez odobrenja kamata - a kupon za odnosnu poslovnu periodu imade do oglašenog roka za platež dividende ostati priložen dionicama.

Pri poslovima *uz gotov novac* imade se izpuniti činitba unutar *dvaju dana*, sliedećih iza dana, na koji je posao sklopljen. Poslovi na *rok* imadu se izpuniti unutar *osam* dana računanih u gornjem smislu.

Predaja vrijednota imade uzslediti tako, da ih prodavaoc pošalje izmedju 9 i 11 i pol sati prije podne, odnosno 3 i 5 sati poslije podne u kupčevu poslovnicu odnosno stan, te primi odpadajuću kupovninu.

Ako dobavljač prigodom prve prezentacije nije primio protuvriednosti, nije dužan po drugi put prezentirati.

Ako posao ne bude na dan dospeljeka po obvezaniku izpunjen, tad može drugi kontrahenat zahtjevati; a. izpunjenje i naknadu štete. U tom slučaju imade zadocnioca kod sastanka sekcije, koji se održaje na dan dospeljeka o toj svojoj namjeri obavjestiti; pa ako ga ne bi našao, imade ga o tom obavjestiti preporučenim pismom, koje mora istog dana na poštu predati, a ujedno a. tu svoju namjeru pismeno prijaviti tajniku ili dati u zapisnik, jer se u protivnom slučaju uzima, da odustaje od ugovora; b. odustati od ugovora; c. na dan, kada se posao imao izpuniti, a nije izpunjen odnosnu vrijednost na način zakonom propisan prodati ili kupiti dati za račun zadocnioca, te zahtjevati od ovoga naknadu eventualne izmakle dobiti kao i dokazive štete te troškove s prodajom odnosno kupnjom skopčanih.

Jedan *zaključak sačinjava*:

1. kod dionica i medjutomnica; a. 1 komad ako je nominalna vrijednost K 1000 ili više; b. 5 komada kao je nominalna vrijednost od K 200 do izključivo K 1000; c. 10 komada ako je nominalna vrijednost K 100 do izključivo K 200; d. 20 komada, ako je nominalna vrijednost do izključivo K 100; e. kod domaćih založnica nominala od K 5000. Vriednote valja da glase na donosioca ili da su bjelom naleđjom providjene, da se mogu u promet staviti.

2. kod eskompta: manji appointi od K 1000, i veći appointi od K 10.000, mogu se samo privolom preuzimatelja predati.

Ustanovljenje tečajeve. Tečajevе ustanovljuje povjerenstvo od 20 zagrebačkih članova, koje bira uprava sekcije. Članovi povjerenstva grupiraju se u četiri turnusa, od kojih svaki ustanovljuje tečajevе kroz jedan tjedan.

Neposredno nakon zaključka sekcije sastaje se za odnosni dan izabrano povjerenstvo sa tajnikom u sjednicu, u kojoj ustanovljuje postignute najviše i najniže tečajeve vrijednosnih papira i robe, kao i posljednji njihov tečaj u rubrikama “novac” i “roba.”

Svi na posredovanje ovlaštene članovi sekcije burze dužni su na prijavnicama izdanim u tu svrhu po upravi sekcije, naznačiti uz vlastoručni podpis sve one tečajeve, uz koje su dotičnog dana u sekciji posredovali i poslove. Isto to mogu učiniti i članovi sekcije, koji su kao trgovci uneseni u trgovački registar, ili su ravnatelji ili prokuriste kojeg novčanog zavoda ili industrijalnog poduzeća, glede poslova, koje su osobno sklopili. Na tim prijavnicama mora da je čitljivo označen: dan sklopljenog posla, predmet i cijena, uz koju je posao načinjen. Prijaviti se imaju samo oni tečajevi, koji se tiču jednog celog zaključka. Prijavnice imaju se najdulje 2 sata po oglasenom zaključku sastanka uložiti u zato određenu škrabicu.”

Otvorenje burze je oduševljavalo zagrebačke trgovce i dioničare koji su se pola stoljeća mučili da prebrode poteškoće trgovanja s robom i vrijednosnim papirima, prisiljeni na česta putovanja izvan Zagreba. Otvorenje burze je ujedno značilo veću sigurnost trgovanja i pošteniji odnos između kupca i prodavaoca, jer se je utvrđivalo i privredno sudstvo mimo uobičajenih građanskih parnica, a Zagreb je imao sudstvo usklađeno najrazvijenijim dijelovima Monarhije i tu nije trebalo biti nikakvih poteškoća.

O otvorenju Burze piše sada Gjuro Deželić vrlo pozitivno, navodeći da je otvorena u prostorijama Trgovačkog doma i da su prisustvovali predstavnici svih banaka, mnogobrojni trgovci, posrednici i novčani agenti, ali s kritikom da nitko od Zemaljske vlade niti od Gradskog poglavarstva nije došao. No došao je Milan Krešić, koji je zastupao zagrebačku Trgovačko-obrtničku komoru i koji je shvaćao da dalji gospodarski razvoj tadanjeg hrvatskog prostora ovisi o modernizaciji gospodarskog poslovanja. Deželić je oštro kritizirao ovu nepažljivost vlade: “...premda je ta kako se tvrdi nova važna institucija stvorena na korist hrvatskome narodu, a u zemaljskom glavnom gradu Zagrebu”.¹⁷ je, da Deželić 1907. točno zna što takova institucija vrijedi. On piše da su njen početak zabilježili svi listovi. “I svi su domaći javni dnevnik bez razlike stranačke složno pozdravili pišući: “da će taj dan biti debelimi slovi zapisan u analih našega narodno-gospodarskoga prometa”.

O burzi je progovorio najvjerojatnije i Antun Radić već 1900. u *Domu*, pa to upućuje da je Trgovački dom kao društvena organizacija i osnovan s ciljem da pomogne otvorenju burze, koja je tako ušla na naše prostore na mala vrata. Radić naime objašnjava poslovanje burze 1900. godine ovako: “Recimo, da sam ja gospodar i da mi je urodilo ljetos 300 vagana ili mjerova žita (pšenice, ječma, ili šta drugoga), a na jesen ću natiskati 500 hektolitara vina. A recimo, da ima - kao što i ima - takovih ljudi više. Jedan je kraj Zagreb, drugi je kraj Splita, treći je na otoku Korčuli, četvrti kod Siska, peti na otoku Visu, šesti u Drenju kod Djakova, sedmi u Župi kod Dubrovnika, i tako dalje do stotoga. Svi bi ovi htjeli prodati svoj prirod, ali nema kupca. Ili ako i ima koji kupac ne znaš, pošto bi mu dao, jer misliš: ne bi li ti drugi više dao. Što ćemo sad: Ništa drugo, nego da nam je sazvati svakojake trgovce u Zagreb, pa da vidimo pošto bi platili pšenicu, pošto vino, pošto ulje i tako dalje. Trgovci kupci su na okupu, na okupu su i prodavači, pa eto neka se dogovore. I to vam je eto “burza.” *Dome*. I to vam je eto “burza.”)¹⁸ Ovaj članak pripada ili Antunu ili Stjepanu Radiću, ali mislim da je bliži stilu Antuna Radića, pa ga njemu i pripisujem.

Međutim što se je dogodilo sa zagrebačkom burzom; ili sekcijom Trgovačkog doma za robu i vrednote? Datum otvorenja iz 1907. pao u zaborav, i već 1922. se

¹⁷ *Dragoljub*, 1908, str. 46-49.

¹⁸ *Dom*, 16, 15. VIII. 1900. Zanimljivo si je postaviti i pitanje zašto su Maria i Stjepan Radić upravo u zgradi Trgovačkog doma u Jurišićevoj 1. otvorili 4. XI. 1911. svoju Slavensku knjižaru. Možda radi utjecanja, a možda i radi informacija, a možda i radi blizine Petrinjske ulice, gdje se je na broju 18. nalazila Hrvatska seljačka tiskara.

uopće ne spominje prijeratna burza, kao da nije ni postojala, već se početni datum Burze za robu i vrednote u Zagrebu stavlja u kraj 1918. godine, dakle jedanaest godina kasnije od njenog otvorenja, pa se na neki način ponavlja slučaj riječke burze iz 1780. godine.

A da je zagrebačka burza doista radila pokazuju informacije u tisku. Zagrebačka burza je već prvi tjedan svog rada pokazala opravdanost otvorenja. Traženo je ili ponudjeno dionica svih zagrebačkih i većine pokrajinskih novčanih zavoda. Rezultati su sve iznenadili. Od zagrebačkih novčanih zavoda prodano je: Od Prve hrvatske štedionice uz tečajeve, kako su se redom postigli od 6260-6280, a zadnji dan u tjednu nisu se mogle dobiti ni uz tečaj od 6300 (kruna). Od Hrvatske eskomptne banke uz tečajeve od 603-606, Hrvatske trgovačke banke uz 93-95-95-96. Srbske banke uz 88, Hrvatsko-slavonske zemaljske centralne štedionice uz 240. Hrvatske pučke banke uz 102. Banke za obrt, trgovinu i industriju uz 250. Hrvatske poljodjeljske banke uz 48. Prve hrvatske obrtne banke uz 104. Od vanjskih novčanih zavoda dionice Brodske komercijalne banke su kotirale 186, Ludbreške banke i štedionice 235, Novogradiške štedionice uz 222-250. Prodano je $4\frac{1}{2}\%$ založnica Hrvatske slavonske zemaljske hipotekarne banke uz tečaj od 100, $4\frac{1}{2}\%$ hrvatsko-slavonskih regalnih obveznica po 100,55. Traženo je i ponudjeno više različitih dionica.¹⁹ Deželčić u nastavku piše: "Robni posao je prvoga tjedan bio ponješto mlitav. Banatska kukuruza zaključena je sa 6,25; posija sa 10,80 i 11. Stavljeno je više vrsti živeža u prodaju i kupnju, ali nije došlo do zaključka." Deželčić i savjetuje: "Naši trgovci radili bi u svom interesu, da kod podmirivanja svojih potreba ne zaborave na prednosti, koje im daje domaća zagrebačka burza." Njegov je savjet da će "zagrebačka burza doskora vlastitim prometom ustanoviti posve pouzdane tečajeve za sve domaće vrednine, što će dobro uplivati na naše novčane gospodarske prilike i učiniti domaće dionice mobilnijim vredninama. Tim će i naša provincija doći pod mjerilo obćega tržišta i prosudjivanja. Može se dakle ta institucija što toplije preporučiti već za to, što će se najbolje prodati ili kupiti vrednine njezinom posredovanjem, jer to ujedno znači njenom kontrolom."

Što se je dogodilo s burzom teško je točno zaključiti, ali mislim da pritisak dolazi i od strane Mađara i od strane Srba. Na burzu su se odmah navalile mnoge nevolje. Ona se je okrivljavala za stečajeve koji su dakako posljedica špekulacije, ali i za koješta drugo. Navodi se slučaj šidskog žitarskog trgovca Rosenzweiga, koji da je navodno izgubio na burzi u Zagrebu oko 50.000 kruna, a imao je obaveze od 100.000 kruna, te da je netragom nestao.²⁰ Zlo je došlo i s druge strane. Želeći izazvati kaos na našoj burzi veliki vanjski zavodi su našim novčanim zavodima naglo smanjili kredit i oni su prema vanjskim reeskonpterima morali sada plaćati u gotovom, što je dakako odmah osjetila burza, jer su se papiri morali sada provjeravati, odnosno morala se ispitati solventnost komitenta. I izbila bi prava katastrofa za gospodarstvenike u Hrvatskoj da Praštediona, odnosno Crnadak kao ravnatelj "najmoćnijeg od svih domaćih zavoda nije ladanjskim (zavodima. nadopuna MKD) priskoćio u pomoć", pa je Praštediona garantirala za zajmove i mjenice malih trgovaca i obrtnika, a to je mogla učiniti jer joj je opet Austro-Ugarska Banka priskoćila u pomoć.²¹

U proces nestanka zagrebačke burze bile su uključene moćne sile, koje su uvjetovale i tražile ponašanje u korist stranog kapitala. Zaboravlja se i burza i ono što je Gjuro Deželčić o njoj napisao. Iako je sin Deželčića Velimir po smrti Gjura sastavio bibliografiju u kojoj se navodi i ovaj članak²², sin ovog Stanko Deželčić,

¹⁹ *Dragofjub*, 1908, str. 49.

²⁰ *Hrvatska*, 147, 28. VI. 1907.

²¹ *Osvrt na razvoj narodnoga gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Hrvatsku tečajem 1907. g.*, Zagreb, s.a., str. 53.

²² *Dragofjub*, 1908, bibliografija. Stanko Deželčić, financijski stručnjak, (Zagreb, 13. XI. 1893.-Zagreb, 14. IX. 1951.). Pisac mnogobrojnih radova. O burzama je objavio dvije knjige: *Burze i burzovni poslovi*, Zagreb 1922, (NSB, sig. 159.759) i *Burze u Kraljevini Jugoslaviji, njihov razvoj, promet*, Zagreb - Beograd - Ljubljana. Zagreb 1930. (NSB, sig. 91.265), Zatim *Promet*

poznati gospodarski pisac o bankarstvu Hrvatske prešućuje potpuno rad zagrebačke burze iz 1907. i 1908. pa ju tek 1938. spominje Oton Šik u zagrebačkoj *Reviji*.²³ Kako objasniti ovo prešućivanje? Nakon odlaska bana Pavla Raucha, a još više nakon što se morao maknuti s banske stolice i poštenu dr. Nikola Tomašić došlo je ponovno do apsolutne prevlasti hrvatsko-srpske koalicije, koalicije koja je već akceptirala Beograd kao centar buduće južnoslavenske države sa shvaćanjem da ne treba imati pored Beogradske burze još jednu burzu, te se dakle postupilo isto kao i pola stoljeća ranije, tj. oko 1885. godine. Ovo se mišljenje učvrstilo još više kada je došlo do premještanja središta Srba u Austro-Ugarskoj monarhiji iz Novog Sada u Zagreb, gdje djeluje i vrlo jaka Srpska banka d.d., otvorena iste godine (1895), kada i Srpska beogradska burza. Koncentracija gospodarske moći u rukama monarhijskih Srba odrazila se u njihovom prelasku na političko polje, i srpskom gospodarskom lobiju, moralno podržanom iz Beograda, nisu se mogli oduprijeti zagrebački trgovci i industrijalci katoličke, židovske i evangeličke vjere, pa je zagrebačka burza ili sekcija za robu i vrednote 1912. “pod pritiskom nepovoljnih gospodarskim i novčanih prilika morala privremeno obustaviti svoje djelovanje”, iako je još 1912. ostvarila čisti dobitak od 3.312 kruna, preselivši 1913. godine poslovanje u Fellerov “Elza fluid dom” (danas Europski dom) u Jurišićevoj ulici 1.²⁴ U prostorijama gdje se je tada smjestila zagrebačka burza ima i danas nekog traga, prosto se osjeća gospodarska namjena tih prostora koji su trebali uliti povjerenje, ugodan osjećaj zadržavanja u tim prostorima, intimitet dogovaranja. Prestanak rada ove druge naše burze posljedica je političkih manipulacija. Pokušaj da se Zagrebačka burza spasi bio je učinjen 1911. kada se ona označavana umjesto “Zagrebačka burza” kao “Seksija za promet s efektima”, poprimivši tako nižu i nezamjetljiviju formu uz oduzimanje prometa s robom, ali je ipak još uvijek obavljala toliko potrebne posredničke poslove za zagrebačke trgovce. Vjerujem da je sve do prvog svjetskog rata Trgovački dom nastavljao svoj rad informirajući posve privatnim putem i načinom poznatim samo članovima svoje komitente o cijenama, robi i prometnim mogućnostima, a nešto takovo spominje Oton Šik u svojem opisu 1938. godine.

Zvanično sve do 4. lipnja 1918. miruje svaki rad na prometu roba i vrednosnih papira u sistemu zagrebačke burze, jer je sve bilo podređeno ratnoj privredi. Država preko “zajednica” kontrolira razne privredne grane i prostor za slobodne transakcije privatnika sve je manji. S liberalizacijom stanja u Monarhiji nakon smrti Franje Josipa i dozvolom rada nepolitičkih društava i sindikata hrvatski privrednici, trgovci i obrtnici ponovno dižu glavu, i već početkom 1918. godine dolazi do oživljavanja ideje o obnavljanju rada burze. Upravni odbor Trgovačkog doma održao je 4. siječnja 1918. sastanak na kojem je za predsjednika sekcije za promet s efektima izabran Milan pl. Weiss, za prvog podpredsjednika Šandor A. Alexander, a za drugog dr. Stanko Švrljuga, dok je blagajnik bio Gustav Kraus. Zaključak ovog sastanka bio je: 1. Sagraditi palaču; 2. Ojačati hrvatstvo i poraditi na jačanju trgovačkog staleža.²⁵ Ova sekcija po svemu se čini posluje sve do jeseni 1918. godine, dakle do sloma Austro-Ugarske Monarhije, ali bi njeno djelovanje trebalo još proučiti i pronaći dokumente koji bi posvjedočili njen rad.

IV.

Zagrebačka burza za robu i vrednote iz 1918., odnosno 1919. godine ustvari je nastavak prethodne burze. Njena nova Pravila su odobrena 3. prosinca 1918. na konstituirajućoj sjednici vlade Narodnog vijeća, a tadanji povjerenik za trgovinu, obrt

Zagrebačke burze od 1919. do 1923. godine. Bankarstvo 1924, br. 2, 4. i 7., *Promet Zagrebačke burze u 1924. godini.* Bankarstvo 1925, br. 5.

²³ Oton Šik, *Nešto o postanku i razvitku Zagrebačke burze*, revija Zagreb, 1938, str.20-29.

²⁴ *Hrvatski Kompas* za 1913-1914, Zagreb 1913, str. 19. i O. Šik, n. dj.

²⁵ *Hrvatski ekonomist*, 2, 12. I. 1918.

i industriju privremene vlade Narodnog vijeća u Zagrebu dr. Đuro Šurmin potvrdio je 7. prosinca izabrano burzovno vijeće. Dakle ova Burza je potvrđena i od prve samostalne Države Slovenaca, Hrvata i Srba u kratkom vremenu njenog rada. To se dakako desilo u najnezgodnijem trenutku t.zv. “ujedinjenja”, pa se odmah postavilo pitanje njene zakonitosti. Ljudi u Beogradu smatrali su da oni ne mogu dozvoliti da rad zagrebačke burze izmakne njihovoj kontroli, iako sami nisu zbog posljedica rata bili sposobni aktivirati beogradsku burzu. Inzistirali su ipak da srpski Zakon o burzama od 3.XI.1886. bude proširen na cijelo područje Kraljevstva SHS (čl. 1, 6, 7, 8, 14, 15), iako je taj zakon već bio zastario i neprimjeren novim okolnostima. Regent Aleksandar je tek 11. rujna 1919., proširio na područje čitave jugoslavenske države, pa se onda do dana današnjega uzima taj datum kao službeni početak rada Zagrebačke burze, odobrivši tada i vijeće Zagrebačke burze od 24 člana.²⁶ Da je Zagrebačka burza držala do svog ranijeg kontinuiteta pokazuje, da iako neodobrena od Beograda, ona je zvanično radi od 3. prosinca 1918., podržana od dr Gjure Šurmina, koji je u Narodnom vijeću bio povjerenik za trgovinu, obrt i industriju i koji je spoznao korist njenog rada za novu državu. No budući da situacija nije bila normalna, i budući da Beograd nije vjerovao zagrebačkim privrednicima usprkos velikih zajmova kojima su podržali rad Narodnog vijeća i onda novu državu, vladini povjerenici su bili dr Nikola Kostrenčić i Gustav Huth. Ova je burza zapravo radila sve do jeseni 1919. ilegalno pružajući dragocjena obavještenja gospodarstvenicima Zagreba i to dakako još uvijek u Jurišićevoj 1. u prostorijama Trgovačkog doma, što je svakako dokaz njenog kontinuiteta s burzom iz 1907., odnosno s burzom iz početka 1918. godine. Vodstvo te još nepotvrđene burze izradilo je Pravila za trgovanje vrednotama, propise za ustanovljivanje tečaja, propise o registriranju industrijskih papira, Pravilnik za burzovne poslove, Pravilnik za trgovanje robom. U tisku je objavljeno da je 4. lipnja 1919. proradio njen odio za vrednote, a 1.kolovoza 1919. i odio za robu, a krajem 1919. burza je imala 204 člana od čega je 144 stanovalo u Zagrebu. Poslovanje s vrijednosnim papirima na Zagrebačkoj burzi bilo je za privrednike, osobito banke vrlo važno, jer je po uredbi od kraja 1918. trebalo provesti nacionalizaciju industrije, pa su dionice i obveznice mijenjale vlasnike, a to je onda notirano i u Trstu, Beču i Budimpešti.²⁷ Početak rada Zagrebačke burze vratio je povjerenje srednjeeuropskih trgovaca prema Zagrebu i proces uspješnog uklapanja gospodarstvenika cijele nove države u europske tove tekao je tako dobro upravo zato što je Zagrebačka burza otvorila sve kanale protoka roba prema srednjoj Europi. Zapaža se da je s valutama iz Berlina obavljeno 1919. poslova za 38,699.499 kruna, a za devize u iznosu od 16,190.110 kruna. Poslovi s Austrijom iznose za valutu 1,502.750 kruna, a devize iznos od 9,469.276 kruna. Devizni poslovi s Pragom iznose 7,875.871 krunu, a s parizom 7,532.961 krunu. Valutni poslovi s Rumunjskom iznosili su 25,187.283 kruna, a s carskim rubljama 12,824.215 kruna. Sve u svemu Zagrebačka burza je bila izvanredno važna za normaliziranje prometa s inozemstvom dok još Beograd nije bio spreman da prihvati i obavi tako velike poslove. Zagrebačka burza je bila povezana i s novčanim institucijama cijele Hrvatske i garantirala je sigurnost stranog kapitala koji je počeo priticati u zemlju. Na čelu burze su bili najpozvaniji privrednici tadanje Hrvatske. Tajnik burze je bio dr Milan Vrbanić, istaknuti financijski stručnjak u novčarstvu Zagreba. Predsjednik burzovnog vijeća i upravnog odbora burzovnog vijeća bio je dr Dušan Plavšić, sin uglednog dugogodišnjeg tajnika osječke Trgovačke i obrtničke komore, poznat kao ravnatelj zagrebačke podružnice velike osječke Zemaljske hrvatske-slavonske banke d.d., koja 1920. i preseljava u Zagreb promijenivši ime u “Jugoslavenska banka”. Podpredsjednici burze su bili Samuel D.Alexander, poznati diončar Zagrebačke pivovare i tvornice ulja, i Stevo Gavrilović,

²⁶ Narodne novine, 27. IX. 1919.

²⁷ Ivo Belin, *Uloga burze u nacionaliziranju naše industrije*. Jugoslavenska njiva, 1921, str. 349.

vlasnik petrinjske tvornice salama. Burzovni vijećnici bili su Makso Antić, (i član upravnog odbora) Vladimir Arko, Milivoj Crnadak, Josip Cvetko, Nikola Ćuk, Gustav Čížek, Albert pl. Deutsch od Macelja, (i član upravnog odbora) Milivoj Kerdić, Branko Lađević (i član upravnog odbora), Đuro Matić, Svetozar Milinov, Ivan Seidl, Josip Selak, Žiga Štern, Ante Šutej, dr Stanko Švrljuga (i član upravnog odbora), Veljko Tomić, Đorđe Velisavljević (i član upravnog odbora), Leo Weiss i Mirko Wurth.²⁸

Činjenica je da je nepostojanje državne kontrole nad vlasništvom dionica u tvornicama i trgovačkim društvima prema ugarskom zakonodavstvu, važećem još uvijek na području Hrvatske, poprilično smetalo beogradski dvor, i oni sve više stežu slobodu poslovanja, tražeći sve veći nadzor i nad bankama, i nad zadrugama, i nad trgovačkim i tvorničkim poduzećima.²⁹ Zbog vrlo nesređenih gospodarskih poslijeratnih prilika u dosta devastiranom Beogradu centralnim vlastima u Beogradu je odgovaralo da Zagrebačka burza, koja je imala i kadrove i prostorije, a i kapital, obavi za njih neke poslove izvoza i uvoza koji su donosili veliku korist, a što Beograd u tom vremenu nije mogao vršiti kako zbog slabih veza sa zapadom, tako i zbog vremena koje mu je trebalo da okupi sposobne ljude. Zagrebačka burza je djelovala kontinuirano sve do drugog svjetskog rata, s malim prekidom između 25. studenog i 10. prosinca 1919. kada su se markirale krunske novčanice Austro-Ugarske banke. Kao priključena ustanova uz Zagrebačku burzu je 1920. osnovan i Obranički sud burze, koji je trebao stručno i brzo rješavati sporove za poslove sklopljene na burzi, a uz taj sud osnovano je i posebno stručno povjerenstvo za ocjenjivanje kakvoće robe, pa se počeci Zavoda za ispitivanje kvalitete robe moraju tražiti u radu Zagrebačke burze. U 1924. morao se je osnovati i obračunski zavod preko kojega su se vršile obračuni, ali taj 1931. s provedenom financijskom centralizacijom propada s time da je od njega ostala u Zagrebu samo likvidaciona blagajna za obračun terminskih poslova s efektima. Burza je bila privredna institucija, ali pod beogradske nadzorom vlade, a usporedba njenih propisa s propisima beogradske burze 1920. je u korist ove prve, jer su propisi razrađeniji i poslovanje svestranije.³⁰ Zagrebačka burza djeluje na oživljavanje jugoslavenske robne trgovine s inozemstvom, a radi i s devizama, premda u tom poslovanju nailazi na sve veće teškoće, kako zbog inflatornih kretanja u Austriji, nesređene prometne i robne politike tako i zbog raznih drugih neprilika u jugoslavenskoj državi koji su zaustavljali već uhodane putove hrvatske trgovine prema Austriji i Srednjoj Europi.³¹ To se najbolje ispoljilo u nesrazmjeru između izvoza i uvoza. U Hrvatsku je za rad postojećih tvornica uveženo sirovina za 2.982.000.000 dinara, a izvoz je obuhvatio svega 627.000.000 dinara. U 1920. taj se nesrazmjer znatno smanjio, pa je uvezeno robe i sirovina za 3.450.000.000 dinara, a izvezeno za 1.320.000.000 dinara. O tome piše Stanko Deželić, koji poput drugih činovnika hrvatske narodnosti svoje ponašanje i pisanje mora prilagoditi zahtjevu onih koji ga plaćaju i koji ga drže u službi kraj tolikih profesora koji su umirovljeni bez navođenja razloga.³² U 1920. godini došlo je do zabrane uvoza luksuzne robe, a država je poduzimala sve energičniju kontrolu nad devizama i valutom, da bi u listopadu 1920. bila objavljena i "Uredba o devizama i valutama". Ovom Uredbom Zagrebačkoj burzi za robu i vrednote bile su vezane ruke. Promet devizama i valutama stavljao se pod kontrolu beogradske vlade, odnosno početkom 1920. osnovane Narodne banke kraljevine SHS u čijem upravnom odboru i nije bilo predstavnika Hrvatske. Iako je relativno uspješno prebrodila krizu kredita zahvaljujući upravo sposobnosti svog vodstva,

²⁸ *Izveštaj Zagrebačke burze za robu i vrednote za 1919. g.*, Zagreb 1920.

²⁹ Velimir Bajkić, *Akcionarska društva i pravo nadzora Ministarstva trgovine i industrije*. Beograd 1926. izd. Gece Kona.

³⁰ *Jugoslavenski kompas*, sv. I, Zagreb 1920, str. 190-227.

³¹ Mira Kolar-Dimitrijević, *Privredne veze između Austrije i sjeverne Hrvatske od 1918. do 1925.* Historijski zbornik, 45, 1992, str. 57-88.

³² Isti tekst Stanka Deželića *Burze u Jugoslaviji* bio je objavljen 1931. i u *Jugoslavenskoj narodnoj privredi, Privrednoj reviji, Jugoslavenskoj samoupravi*, dakle svim važnim privrednim časopisima tadašnje Jugoslavije.

inflacija u Austriji, pa inflacija u Njemačkoj, a onda i inflacioni procesi u Hrvatskoj, osobito uz krunsko poslovanje u okviru Hrvatske, a ne s dinarima koji su bili općepriznata europska moneta, ipak su nagrizli poslovanje Zagrebačke burze i njenih suradnika. Od kraja 1922. kod Narodne banke u Beogradu osnovan je devizni odjel, koji je jedini davao dozvole za ugovaranje stranih platežnih sredstava. Na intervenciju Saveza novčarskih i osiguravajućih zavoda Kraljevine SHS, koji je osnovan u Zagrebu 25. travnja 1919., a kojemu je od 1920-1922. godine bio tajnik Stanko Deželić, naslijedivši dra Ivana Krajača, dozvole za poslovanje su dobile i neke velike hrvatske banke (Prva hrvatska štedionica, Slavenska banka), ali je ovo poslovanje bilo nesigurno, podložno provjerama i momentalnim ćudima beogradskog ministarstva financija.

Vrijednost krune jako pada i prema svjetskim valutama a još više prema dinaru, (zamjena 4:1), ali pada i vrijednost dinara, i kada je to utvrđeno prilikom ugovaranja Bleerovog zajma u kolovozu 1922., u Zagrebačku burzu za robu i vrednote uveden je komesarijat, kako bi se spriječili fiktivni tečajevi i uvela najstroža kontrola nad prometom deviza na području Hrvatske, čime je pokazano otvoreno nepovjerenje u financijske krugove Hrvatske od strane Beograda. Strane devize prestale su se pojavljivati na Zagrebačkoj burzi za robu i vrednote, ali je to imalo za posljedicu novi pad dinara, jer su Zagreb i njegovi financijski stručnjaci jedini tada imali povjerenje srednje Europe. Još 1921. veliku živost na Zagrebačkoj burzi pokazuju izvještaji objavljeni u zagrebačkom *Jutarnjem listu*.³³

U kolovozu 1922. pomoćnik ministra financija Kumanudija postaje dr Dušan Plavšić. Ovaj nekadašnji činovnik Prve hrvatske štedionice, pa činovnik Jugoslavenske banke i direktor Balkanske banke poduzeo je sve da Hrvatskoj oduzme pravo raspolaganja devizama i da joj ograniči slobodni uvoz roba iz prostora bivše Monarhije. Poslije 2. rujna 1922. dozvole za uvoz robe i izvoz deviza davala je samo Narodna banka, tj. njezin Odbor za kontrolu prometa, a u Zagrebačku je burzu u kolovozu 1922. uveden komesarijat kako bi se spriječili fiktivni tečajevi i kupovanje deviza od privatnih zagrebačkih banaka. Onda je uvedeno i clearing poslovanje, koje se očitovalo tako da su banke četvrt sata prije početka rada Burze morale pismeno iskazati sve svoje potražnje i ponude prema inozemstvu. To se je onda unašalo u posebne liste, sumirala se ponuda i potražnja, ustanovio se tečaj, i tražilo odobrenje Narodne banke, pa si je država time osigurala kontrolu nad poslovanjem zagrebačkih gospodrstvenika u zemlji i izvan nje. Ako je ponuda premašivala potražnju tada je tečaj padao i obrnuto. Budući da je dinar i dalje nastavio padati na daviznoj burzi u Zurichu, a tečajevi u Zagrebu su se pravili fiktivno, nastala je prava pometnja, pa su se i devize ilegalno prodavale, iako je to bilo najstrože zabranjeno. Pored toga i strahovito padanje njemačke valute, koju nagrizaju ogromne ratne reparacije, koje se nastoje neutralizirati do tada neviđenom inflacijom, odražava se na našem području koje posredno preko Austrije ili Češke trguje s Njemačkom. Dolazak dra Milana Stojadinovića na položaj ministra financija krajem 1922. znači samo nastavak stalno zaošttravajućeg odnosa države prema burzi u Zagrebu i njenim bankama. Stojadinović uvodi 1923. slobodnu trgovinu s devizama, ali tek nakon što je osigurao devizne fondove Narodne banke u Beogradu prodajom zlata dobijenog sukcesijom Austro-Ugarske banke i prodajom zlata dobijenog iz Blaievog zajma, pa je tečaj prvo pao, a onda je došlo do njegovog nerealnog precjenjivanja, i Zagrebačka burza u siječnju 1923. - u nemogućnosti da prati ove brze promjene - gotovo i ne radi. Zagrebačka burza ima poteškoća s prilagođivanjem ovim brzim promjenama, jer njeni odnosi sa Narodnom bankom nisu naročiti. No već u veljači 1923. dinar se je počeo popravljati na zuriškoj burzi, a onda je dobra žetva u srpnju 1923. podigla vrijednost dinara na 6,2 prema zlatnom franku. Stojadinović je vodio deflacionu

³³ *Jutarnji list*, 14. IX. 1921. Iz ovih podataka može se rekonstruirati čime se sve Zagrebačka burza bavi.

politiku, koja je bila poprilično teška za izvoznike iz Hrvatske, pogotovo stoga što je on i pristaša uravnoteženog budžeta, kojega nije bilo moguće postići kraj uvećanih obaveza države prema vojsci, činovništvu i ratnim invalidima. Umjetno popravljjanje dinara ima za posljedicu izvoz s gubicima, osobito mesa i stoke, pa izvoz iz Hrvatske zastaje, usporava se i konačno gotovo potpuno prestaje.

Pored toga 1923. je osnovana i Ljubljanska burza, (Ljubljana, Kongresni trg 9) u kojoj je važno lice Ivan Gregorić, direktor ljubljanske filijale Narodne banke. Žitarsku trgovinu je pak gotovo potpuno monopolizirala Novosadska produktna i efektivna berza, smještena također u vlastitoj palači u Novom Sadu, a koja je značajna za izvoz poljoprivrednih viškova iz Bačke, Banata i Srijema, i u kojoj vrlo važnu ulogu ima dr Gedeon Dundjerski iz Srbobrana, Artur Freund, Ljudevit Lustig, a 1929. je u njoj komesar Milan Novaković, što pokazuje kako je veliku važnost država poklanjala izvozu žitarica i stoke iz zemlje želeći staviti ovaj izvoz potpuno pod svoju kontrolu još i prije osnivanja PRIZAD-a, odnosno DOPOŠ-a.³⁴

Zagrebačke burza objavljuje svakih pola mjeseca svoju "Tečajnicu" u časopisu *Narodno bogatstvo* iznoseći podatke i ponude za: I. Državne papire (obveznice, srečke), II. Založnice (Hrvatske eskomptne banke i Prve hrvatske štedionice, III. Dionice (a. novčane zavode, b. Poduzeća drvne struke i ostala, c. trgovačka poduzeća, d. razno), IV. Devize V. Valute, a povremeno se to objavljuje i u drugim privrednim listovima.

U vrijeme kada je dr Ivan Krajač bio ministar trgovine i industrije u beogradskoj vladi izrađen je prijedlog novog Zakona o burzama, jer je Beogradska burza stala na čelo sada već potpuno obnovljene beogradske privrede, koja je namislila preuzeti od Zagreba vodeću ulogu u gospodarstvu. Po napisu u *Narodnom bogatstvu* čini se da je Krajač predložio tekst koji je priredila Zagrebačka burza za robu i vrednote. No tekst koji je predložen bio je znatno izmijenjen od činovnika u beogradskom ministarstvu, te se je približio ponovno srpskom Zakonu o burzi od zadnje četvrtine devetnaestog stoljeća. Zagrebačka burza je iskriticizirala prijedlog i sa sadržajnog i sa jezičnog gledišta, ističući da bi se ustanova trebala zvati "burza", a ne "berza", te da bi u svemu morala biti podložna ministru trgovine i industrije.³⁵ Dakako da je ova otvorena kritika još više ukazala na nepremostive zapreke koje dijele beogradsku od zagrebačke burze od kojih je svaka imala svoje interese i svoje stavove od kojih nije ni jedna htjela uzmaknuti. No iza Beogradske burze je bila vlast i Zagrebačka je burza morala preuzeti tarife Beogradske burze, koje su bile za nju nepovoljne.³⁶ Preuzimanjem svih deviznih poslova Beogradska je burza napravila u 1924. promet od 3.703,091.982 dinara, a 1925. godine 4.211,090.605 dinara.)

Zagrebačka burza u takovim prilikama nastoji svim sredstvima da održi svoje dostojanstvo, ona se bori iskorištavajući svoj položaj u stjecištu saobraćajnih putova, ali isto tako pozivom na veliku koncentraciju novčanih zavoda zemlje. Uz podršku zagrebačkog gradskog načelnika Vjekoslava Heinzela a po nacrtima arh. Viktora Kovačića iz 1921. godine je sagrađena i 18. rujna 1927. i otvorena prekrasna burzina palača uz prisustvo tadanjeg ministra trgovine i industrije dra Ivana Krajača, rođenog u Senju.³⁷ Prilikom otvorenja održana je i konferencija na kojoj je kritiziran novi prijedlog beogradskog burzovnog zakona. Zaključeno je da po uzoru na velike svjetske burze članovi Zagrebačke burze za robu i vrednote mogu biti bankari, trgovci, industrijalci, direktori banaka i druga lica uvedena u trgovački

³⁴ *Compass*, Financielles Jahrbuch, LXIV, 1931, 944.

³⁵ *Narodno bogatstvo*, 22-23, 1. XII. 1926, str. 2-5.

³⁶ Isto, 10, 16. V. 1926, str. 10.

³⁷ Na natječaj su se javili arhitekti Aladar Baranyay, Laza Dungejski, Bruno Bauer, Ignjat Fischer i Viktor Kovačić (Hrvatski državni arhiv, ostavština Plavšić, kut. 27, sv. 82.) Planirano je da se izgrade dvije jednake palače s jonskim stupovima koje su trebale na početku ulice Franje Račkog simbolički ukazivati na izlaz iz starog donjeg grada prema novootvorenom istočnom dijelu grada čiju izgradnju forsira gradonačelnik Vjekoslav Heinzel, koji je i sam bio arhitekt. No zbog ovih neprilika trebalo je sedam godina dok je palača Zagrebačke burze (danas Hrvatske banka) bila izgrađena, dok druga je zgrada izgrađena nekoliko godina kasnije bila mnogo skromnija, u skladu s retardacijom hrvatskog gospodarstva (danas Ministarstvo prosvjete).

registar Sudbenog stola, privredne i financijska samostalne državne ustanove koje obavljaju burzovne poslove, te poznati ekonomsko-financijski stručnjaci i pisci.³⁸ No ovaj zagrebački zakon o burzama nije izašao, jer Krajač nije bio potvrđen za ministra 1928. godine, pa se nakon toga veže uz Stjepana Radića i njegov oblasni odbor Zagrebačke oblasti.³⁹ Otvorenje burze bilo je vezano i uz proslavu 75-godišnjice rada zagrebačke Trgovačke i obrtničke komore i to je bio zadnji iskaz hrvatskih ambicija, koji su predajući političku palicu Srbima računali da će im ostati vodstvo u gospodarstvu i financijskim institucijama.

Poslije 1927. počinje naglo usporavanje razvoja hrvatskog gospodarstva i čak njegovo zaostajanje u odnosu na neke druge dijelove Jugoslavije. Od stare slave ostalo je malo, a Zagrebačka burza nagrizala se izvana, nezadrživo i svakodnevno, iako se naoko čini da se ništa nije promijenilo i iako se vjerovalo u one koji su joj stajali na čelu. Predsjednik burze bio je u tom vremenu dr. Dušan Plavšić, a članovi upravnog vijeća S.D. Alexander, Stjepan Gavrilović, vlasnik Tvornice salame iz Petrinje, Milivoj Crnadak, jedan od direktora Praštedione, Branko Ladjević, veleposjednik iz Srijemu, Albert pl. Deutsch, veletrgovac drvima, dr. Stanko Švrljuga, direktor Udružene jugoslavenske banke (prije Hrvatska eskomptna banka), Đorđe Velisavljević, predsjednik Srpskih seljačkih zadruga i drugi. Šareno društvo u promjenljivom vremenu, ljudi s vrlo različitim interesima i stranačkim opredijeljenjima, ali činjenica je da su gotovo svi najsposobniji privrednici Zagreba i Hrvatske bili vezani uz njen rad. Za poslovanje burza vrijedi i dalje Srpski zakon o javnoj burzi od 3. studenog 1886.godine.

U 1929. nakon uvođenja šestosiječanjske diktature Zagrebačku burzu za robu i vrednote je preuzeo kao komesar Gustav Huth, banski savjetnik i Radovan Zec, kraljevski savjetnik i namjesnik. Pro forme u burzi još uvijek djeluje predsjedništvo kojemu je na čelu dr. Stanko Švrljuga, Samuel Alexander, kao zamjenik predsjednika i Milan Milić kao član.⁴⁰ U poslovanju burze javlja se sada kao novo lice dr Ivo Belin, kao tajnik, i ing. Špiro Peručić, a sud vodi dr.Miroslav Matica. Bila je prava sreća da je Belin bio osoba povjerenja dra Stanka Švrljuge, koji je bio vezan uz Jugoslavensku udruženu banku (Union banku), jer je tom vezom uspjelo sufinancirati i dalje neke hrvatske tvornice, jer da je Prva hrvatska štedionica bila jedina koja je vodila brigu o hrvatskoj industriji, vjerojatno ne bi ostalo od hrvatskih tvornica ništa nakon što je poslije sloma u jesen 1931. ista napustila sufinanciranje i financiranje hrvatskog gospodarstva. Izvršena je unifikacija zakona na čitavom jugoslavenskom prostoru. Unifikacija privrednog zakonodavstva nije vodila računa o različitostima i posebnostima veoma različitih privrednih sustava pojedinih jugoslavenskih dijelova, a posebno se nastojao obezvrijediti hrvatski prostor. Uloga se Zagrebačke burze nastoji sada što više umanjiti, a centralizacija sustava i sve veća slabost privatnog novčarstva u Hrvatskoj išla je tome u prilog. Bilo je to vrijeme represivnih Stojadinovićeveih mjera protiv hrvatskog novčarstva, i Zagrebačka burza za robu i vrednote je već u jesen 1931. nakon sloma Prve hrvatske štedionice predstavljala sa svojom prekrasnom zgradom simbol nekadanje slave hrvatskog novčarstva i sjećanje na nekoliko sjajnih godina iza Prvog svjetskog rata. Pred drugi svjetski rat Zagrebačka burza čak iznajmljuje dijelove svog palače čija je gradnja stajala oko 24.000.000 dinara, jer oni zjape prazni, neiskorišteni, nepotrebni oslabljenom hrvatskom gospodarstvu.

Nakon sloma privatnog bankarstva promet burze je osjetno opao i 1932. godine nije ništa veći nego 1920. godine, a radilo se ponajviše preko crne burze osobito sa devizama zemalja s kojima Jugoslavija nije imala klirinških utanačenja. U 1932. predsjednik je dr. Stanko Švrljuga, podpredsjednici su Albert pl. Deutsch Maceljski

³⁸ Stanko Deželić, n. dj., 94.

³⁹ Vidi M. Kolar-Dimitrijević, *O Ivanu Krajaču i njegovom gospodarskom radu*. Acta historico-oconomica, 21, 1994, 109.

⁴⁰ *Compass*, LXII, 1929, 699.

i Milan Milić, a članovi Makso Antić, Ernest Grunwald, dr. Nikola Kostrenčić, dr. Branko Pliverić, Žiga Stern i Gjorgje Velisavljević, i tako ostaje više godina. Tajnik burze su dr. Ivo Belin i dr. Miroslav Matica. U 1934. je Beogradska burza, čiji je podpredsjednik dr. Milan Stojadinović, nadmašila Zagrebačku po prometu za više od 100.000.000 dinara, imajući preko sebe ne samo sav promet državnim papirima, nego i dobar dio deviza. Kada je Stojadinović postao i predsjednik vlade ovaj je proces postao još ubrzaniji jer je pomagan i političkim mjerama i utjecajima, a Aleksandar Bogojević ima znatan utjecaj u zagrebačkoj Praštedionici.⁴¹ S otvaranjem Velesajma u Beogradu 1933. dalje opada promet roba na Zagrebačkoj burzi, koji su do tada bili vezani preko Zagrebačkog zbora uz Zagreb, jer se i svi veliki poslovi individualnih gospodarstvenika počinju sada sklapati u Beogradu, a iz tabele se vidi zaprepašujuće smanjivanje prometa roba na Zagrebačkoj burzi upravo u vremenu saniranja velike svjetske krize, gdje se mogao očekivati porast prometa. Na to dakako utječe beogradsko ministarstvo trgovine i industrije i ministarstvo vanjskih poslova, budući da su se sve dozvole i potvrde za izvoz i uvoz roba u Jugoslaviju kojoj je namijenjena uloga produžetka Hitlerovog “Grosswirtschaftsrauma” dobivale u Beogradu.

Stoga je izlazak jugoslavenskog gospodarstva iz krize imao na Zagrebačku burzu suprotno djelovanje od normalnog. Međutim izvanredan vitalitet hrvatske privrede i Zagrebačke burze pokazuje razdoblje poslije 1936. godine, kada se zbog Njemačke, koja je željela poslovati i trgovati samo preko Zagreba, uvjetujući sklapanje ugovora upravo ovom vezom, stanje mijenja, pa i promet roba i devizno poslovanje, a i valutne stavke pokazuju porast, koji se zadržava i 1937., da bi se tada počela vraćati i vrijednost efekta (vrijednosnim papirima), koji su uvijek bili zanimljivi na Zagrebačkoj burzi. Godine 1935. Beogradska efektna i produktna burza imala je promet industrijskih dionica u iznosu od 2,740.591 dinara, a Ljubljanska burza u 1936. za 1,673.435 dinara, ali ih je Zagrebačka burza premašivala, premda dakako i u Zagrebačkoj burzi beogradski finansijeri imaju svoje predstavnike i posluju preko nje, kao i preko Zagrebačkog Zbora, pa treba utvrditi gdje je konačno završila dobit.⁴² (Tabela 2.) Koliki je tu utjecaj predsjednika dra Stanke Šverljuge, podpredsjednika Alberta pl. Deutscha Maceljskog i Milana Milića teško je reći, jer bi trebala dopunska istraživanja. Dakako da je dobar dio poslova ugovaran na bazi kliringa što je dovodilo u pitanje korisnost ovakovog trgovanja u kojem su svi naši proizvodi bili podcijenjeni, a svi proizvodi Trećeg Reicha precijenjeni. Zagrebačka burza je poslužila i za plasiranje njemačkog kapitala u privredu Jugoslavije, a kako bi ovaj proces dovela barem pod djelomičnu kontrolu vlast Banovine Hrvatske na čelu s dr. Vladkom Mačekom donosi 1939. Uredba o iskazivanju vlasnika dionica, što opet nije pokazalo pravu sliku vlasnika kapitala radi “strohmanna” (uglavnom odvjetnika ili ravnatelja tvornica) koji su se iskazivali kao vlasnici dionica iako to nikako nisu mogli biti, a i nisu bili.

Bez obzira na razne postupke i lukavstva kojima se poslužila Zagrebačka burza radi dobra hrvatskog gospodarstva, osobito kada se u Narodnoj banci Jugoslavije 1939. javlja kao viceguverner dr. Ivo Belin, koji je i dugogodišnji tajnik Zagrebačke burze, možemo reći da je burza ipak izvršila veliku ulogu u uklapanju hrvatskog gospodarstva u evropske, pretežno srednjeevropske tokove tijekom cijelog vremena svog rada.

⁴¹ *Compass*, LXVIII, 1935, 193 i LXIX, 1936, 569.

⁴² *Compass*, LXXIV, 1941, 197-198.

V.

Nakon raspada kraljevine Jugoslavije u travnju 1941. Zagrebačka burza nije radila do 10. lipnja 1941. godine. Tada ponovno počinje s radom kao potpuna burza mješovitog tipa, kao samostalno tijelo pod državnim nadzorom, a sa svrhom da "olakša i uredi trgovački promet robom i vrednotama",⁴³ a povjerenik vlade NDH je dr. Aleksandar Hondl, ujedno i komesar Hrvatske državne banke (Jurišićeva 17) i šef Državne riznice, sa zamjenikom savjetnikom dr Joškom Jerićem, specijalistom za trgovinu i narodno gospodarstvo. Senzuali su Dragutin Bašić i Janko Smičklas. Generalni sekretari bili su dr Miroslav Matica i dr Ivo Belin, a tajnik je bio ing. Janus Mehmedagić. U burzovnom sudu tajnik je bio dr Stjepan Kralj, a zastupnik dr Božidar Čimić. U Savjetu burze preostali su iz prijašnjeg sustava mnogi privrednici, vrlo bogati ljudi. Uvjet je bio da su živjeli u Hrvatskoj i dakako da su arijevcji. Tako nalazimo u vijeću od 27 članova, koje je birala glavna skupština ova imena: Predsjednik dr Stanko Šverljuga, prvi podpredsjednik dr Dragutin Cekuš, drugi podpredsjednik Leonardo Grivičić, te banski vijećnici ing. Radovan Alaupović, Vladimir Arko, Dragutin Bašić, Nikola Berković, Mirko Buntić, Rudolf Erber, Juraj Ettinger, Dušan Frković, Nikola Gamulin, Franjo Holujević, dr. Nikola Kostrenčić, Josip Kovačić, dr Branko Krnić, Tomislav Kukuljević, Milan Milić, Juraj Pejaković, Pero Perić, dr Branko Pliverić, Milan Ramušćak, Marko Rusko, Rikard Trišler, Stevan Tubić, Hamlet Fio i dr Milan Vrbanić.⁴⁴ Dakle i opet vrlo različito ali i gospodarski vrlo sposobno društvo, pri čemu treba istaknuti da se želi očuvati kontinuitet s onom burzom iz 1918., pa neki članovi potječu još iz onog vremena. Zadnje objavljene podatke o poslovanju Zagrebačke burze za robu i vrednote imamo za 1943. kada je objavljen njen Izvještaj, i budući da su sva poslovanja s robom išla preko ministarstava, glavne Hrvatske banke i preko poslovnih zajednica za određene vrsti roba, poslovanje Zagrebačke burze sve svelo na promet s devizama, pa je s Berlinom obavljeno poslova u iznosu od 6.300,341.900 kuna (315,017.095 RM), a s Rimom i Milanom u vrijednosti od 311,727.749 kuna (118,460 lira). Te zadnje registrirane godine imovina Zagrebačke burze je iznosila 26,072.790 kuna, a glavni tajnik je bio još uvijek dr Ivo Belin.

Zanimljivo je spomenuti da se je tek 1944. usudio dr. Stanko Deželić pisati nešto otvorenije o Zagrebačkoj burzi, te tom prilikom oprezno spominje razlike u poslovanju burze u liberalističkom i u upravljanoj gospodarskom sustavu. No to je još uvijek daleko od onog što je unuk Gjuro Deželića trebao napisati, kriknuti i viknuti. Dobro razvijeno hrvatsko bankarstvo, upravo kao i gospodarstvo, bilo je tijekom međuraća dobrim dijelom uništeno, obezvrijedeno i raseljeno, a ni drugi svjetski rat i vezanost Hrvatske uz fašističke zemlje nisu omogućile neki veći i samostalniji polet, nego su naznačili tek početak nikad dovršenog procesa za koji ne znamo kako bi se razvijao da se umjesto uništenja prišlo reformama. Ostala je i nada. Stanko Deželić to sramežljivo kaže ovako: "U upravljanoj gospodarstvu, koje se danas provodi skoro u cijeloj Europi, dakle i kod nas, dobile su burze posve novo značenje. Otpali su svi spekulativni poslovi i burze su postale nadzorno mjesto za sklapanje poslova"... I dalje "Svakako će poslije rata biti djelokrug burza opet proširen, ali svakako u okviru novog poredka, koji postavlja i cjelokupnu gospodarsku djelatnost na posve nove i pravednije temelje."⁴⁵ Pri tome treba reći da je taj Deželićev članak objavljen samo tri dana poslije sklapanja poslova na Zagrebačkoj burzi u iznosu od 169,000.000 kuna, dakako uglavnom s Berlinskom burzom, iako su sve robe koje je vlada NDH mogla nakupom skupiti odlazile u Njemačku pod relativno vrlo nepovoljnim uvjetima zbog preniskih procjena

⁴³ Dr Marinko Šunjić, *Burze*, u: *Hrvatska enciklopedija* 3, 1942, 542-545.

⁴⁴ *Compass*, LXXVI, 1943, 319. i *Izvještaj Zagrebačke burze za robu i vrednosti za 1943.*

⁴⁵ S. Deželić, *Burze i burzovni poslovi. Uloga burza u liberalističkom i upravljanoj gospodarskom sustavu*, *Gospodarstvo*, 4, 1944, br. 142, str. 10.

vrijednosti, pa bi trebalo iskazivati robu po količini i vrstama da se shvati pravi promet.⁴⁶

Zagrebačka burza 1945. prestaje s radom. Proglašena za špekulantsku ustanovu, burza je u socijalizmu izgubila funkciju. Velika je šteta što je nestao i arhiv burze. Namjerno je uništen da bi se zatrli svi tragovi gospodarskih aktivnosti čije bi poznavanje danas bilo dragocjeno. Između ostalog, i zbog toga da se ukaže na to kako su i u teškim vremenima hrvatski gospodarstvenici bili umješni i uspješni. Ovako nam ostaju samo Izvještaji burze od 1920. do 1943. bez pojedinosti i brojki (v. tabela 1).

Zusammenfassung

Von der Gründung und Tätigkeit der Zagreber Börse bis 1945

In dieser Arbeit ist man bestrebt, auf das Vorhandensein von Börsen auf den kroatischen Räumen vor 1919 hinzuweisen, welches Jahr bisher als das Datum der Gründung der Zagreber Waren- und Effektenbörse galt. 1780 wurde nämlich in Rijeka die Börse für den Zuckerverkehr, aber auch für andere Waren und Geld gegründet, und 1907 wurde in Zagreb die Zagreber Börse im Rahmen und in der Obhut des Handelshauses gegründet. Es wird auch auf die Versuche in der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts hingewiesen, die Börse als ein positives bzw. negatives Institut darzustellen, woran nicht nur die Wirtschaftler, sondern auch Politiker gewisser Stroomungen deren Interesse hatten. Die Zagreber Börse hatte großen Einfluß auf den neuen Aufschwung der kroatischen Wirtschaft vor dem Ersten Weltkrieg, und an deren Tätigkeit beteiligen sich die bekanntesten Wirtschaftler von Zagreb. Obwohl nicht gewürdigt, und mit kürzeren Unterbrechungen, hat die Börse auch die Gründung des Staates der Slowenen, Kroaten und Serben erlebt, zu welchem Zeitpunkt deren Tätigkeit vom Beauftragten des Nationalrates, Dr. Šurmin, bestätigt wird, so daß es scheint, als wäre sie ein neues Institut, obwohl sie eigentlich seit mehr als einem Jahrzehnt tätig ist. Es gibt auch Schwierigkeiten mit deren Arbeit am Beginn des Wirkens des neuen, ersten jugoslawischen Staates, als das Regime in Belgrad nur ungern deren Arbeit genehmigt, einsehend, daß es sich zu dem Zeitpunkt mit den enormen Problemen der Belebung des Wirtschaftslebens in dem durch Krieg zerstörten Lande allein nicht tragen kann. Als sich Serbien erholte, tat es alles, um die Bedeutung der Zagreber Waren- und Effektenbörse herabzusetzen, jedoch paßt sich diese erfolgreich den Streßsituationen an und unterstützt, soweit sie kann, die Entwicklung der kroatischen Wirtschaft bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges, als sie mit der Tätigkeit aufhört, während ihr Gebäude auf dem Platz der Börse ein lebendes Denkmal ihres Glanzes und Ansehens bleibt.

⁴⁶ *Gospodarstvo*, 141, 28. VI. 1944. - Zagrebačka burza.

Tabela 1.
Promet na Zagrebačkoj burzi 1919-1940. u dinarima (od 1941. u kunama)

Godina	Roba	Efekti	Devize	Valute	Ukupno
1919.	2,188.025	35,715.545	11,220.259	31,947.803	81,071.633
1920.	7,896.323	147,210.302	267,969.645	195,535.249	618.611.520
1921.	4,361.499	70,404.948	982,909.533	195,370.577	1.243,046.578
1922.	11,661.325	52,157.613	2.029,393.348	105,081.969	2.198,293.982
1923.	13,392.505	188,834.619	2.573,415.958	116,234.330	2.891,877.472
1924.	15,007.345	172,735.135	3.831,297.014	51,803.569	4.070,943.063
1925.	18,385.795	333,177.198	4.059.230.118	57,948.647	4.468,741.758
1926.	19,157.404	253,444.982	2.554,979.152	40,288.458	3.867,869.996
1927.	23,719.320	253,639.940	2.948,812.950	16,932.897	3,243.105.110
1928.	66,943.851	335,101.384	2.871,193.596	4,826.521	3,277.565.352
1929.	99,495.228	261,807.354	3.131,850.356	4,077.663	3.497,230.601
1930.	80,082.201	335,007.528	3.143,942.742	2,311.480	3.561,343.951
1931.	43,982.453	271,452.612	2.877,395.884	62,181.278	3.255,012.227
1932.	49,532.412	98,614.689	416,513.681	40,711.449	605,472.231
1933.	17,252.927	67,372.666	397,428.323	44,592.928	526.646.844
1934.	7,244.937	79,882.564	672,657.634	22,892.880	782,678.015
1935.	8,777.621	86,396.082	793,858.844	14,957.644	904,010.191
1936.	23,907.453	41,187.293	1.514,484.731	16,707.458	1.596,286.935
1937.	23,534.777	46,033.025	1.767.224.561	10,175.395	1.846,967.758
1938.	26,529.276	56,104.836	1.661,547.446	8.204.698	1.752,386.256
1939.	18,551.046	74,487.726	1.563,300.861	4,844.120	1.661,183.753
1940.	41,388.935	37,486.041	1.815,460.950	786.368	1.895,122.294
1941.	2,164.628	12.381.911	2.580,312.026	405.184	2.595,263.749
1942.	-	-	4.722,302.249	27.456	4.722,329.705
1943.	-	-	6.612,069.649	-	6.612,069.649

Vadeno iz *Compassa*. Financielles Jahrbuch. LXIV-1931-942-3, LXVIII-1935, 193., LXIX, 1936, 569.LXXI-1938, 193, LXXII-1939, 200; LXXIV-1941, 200; LXXVI-1943, 320., LXXVII-1944, 347. Detalje o poslovanju moguće je naći u Izvještajima Zagrebačke burze za robu i vrednote o poslovanju koji su izlazili od 1920.-1943. (Sveuč.bibl. II-6204).

Tabela 2.
Promet na Beogradskoj efektnoj i produktnoj burzi od 1934. do 1940.

Godina	Valuta	Devize	Državne papiri i akcije, industr. akcije	Ukupno
1934.	105.962	479,295.553	330,088.382	809,489.897
1935.	1,728.259	633,979.859	336.527.668	972,235.786
1936.	545.200	1.082,064.446	211,239.349	1.293.848.995
1937.	-	1.400,079.959	277,052.688	1.677,132.647
1938.	-	1.445,166.628	439,748.273	1.884,914.901
1939.	-	1.621,765.771	319,577.736	1.941,343.507
1940.	-	2.019,553.929	159,907.345	2.179,461.274

Compass, LXXIV-1941, 197; LXXV-1942, 503.. U 1936. se valutni i devizni poslovi spajaju i zajedno iskazuju. Detalje vidi u Izveštajima Beogradske berze 1920-1938. (Sveuč.bibl.II 10929).

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY

INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

28

ZAGREB

1995.

Izdavač: **ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU**

REDAKCIJA:

Branka BOBAN, Neven BUDAK, Mirjana GROSS, Franko MIROŠEVIĆ,
Štefica POPOVIĆ, Nikša STANČIĆ, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

Adresa uredništva: Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Zagreb, Krčka ul. 1

tel.: 385 01 519 044 fax: 385 01 513 834

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo
znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku
kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobo-
đen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike
Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.

ZA IZDAVAČA:
Ivo GOLDSTEIN

DESIGN NASLOVNICE:
Iva MAKVIĆ

**PRIJEVOD SAŽETAKA NA
NJEMAČKI JEZIK:**
Marina DENONA-KRSNIK

PRIPREMA ZA TISAK:
Hrvoje STANČIĆ

TISAK:
KRATIS
Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u siječnju 1996. godine